

GEÇMİŞİN HAYALETLERİ HAKİKATİN SIRRI BETONDADIR

Mevlüt ALBAYRAK

*Prof. Dr., S.D.Ü. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Felsefe Bölümü*

mevlutalbayrak@sdu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5967-6783

[10.5281/zenodo.21009438](https://doi.org/10.5281/zenodo.21009438)

ÖZET

Medeniyet bir iddia olmaktan öte, yaşanarak gelen fikirlerin yerde ve gökte onay bulmasıdır. İslam'ın kalbi Mekke'yi otel zincirlerine dönüştürmek, sahip olunanın özündeki olanı tanımlar. Müslümanlar için kutsal kabul edilen bir mekân, tarihsel serüveni bir yana, politik nedenlerle hafızasından uzaklaştırılmış durumdadır. Bu yazı Nicolai Ouroussoff'un "New Look for Mecca: Gargantuan and Gaudy" isimli eleştirel yazısı üzerinden hayaletlerin gücü ve yaptırımını sorgulamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kâbe, Beton, Hayalet, Derrida

GHOSTS OF HISTORY/THE PAST: THE SECRET OF TRUTH LIES IN CONCRETE FOUNDATION?

ABSTRACT

Civilisation is more than a claim; it is the acceptance of ideas that arise from experience of the earth and the sky. Transforming Mecca, the heart of Islam, into hotel chains defines/exemplifies the essence of possession. A place considered sacred by Muslims, beyond its historical significance, has been stripped of its memory for political reasons. This article aims to question the power and authority of ghosts through the critical piece titled "New Look for Mecca: Gargantuan and Gaudy" by Nicolai Ouroussoff.

Key Words: Kâbe, Construction, Ghost, Derrida

Bu yazının ilk hali yıllar önce not halinde bırakılmıştı. Suudiler tarafından yıkılan Türk kalesi Ecyad ve yerine inşa edilen yapı üzerine bir dikkat çekmeyi amaçlamak için başlanılmış, devamı getirilmemişti. İlgili konu başlığı da şimdiki metindeki başlıktan farklıydı.¹ El yazısı olarak dosyaladığım bu çalışmayı doğa ve içindekilere karşı tavrımızın felaketimize doğru yol aldığını görmeye başladığım şu günlerde gözden geçirerek eklemelerle yayımlamayı planladım. Yazı, olayları resmetmekten öte, bazı sorular doğurmayı amaçlamaktadır. Mermer ocakları adı altında ormanlarımız, doğal yaşam alanlarımız tehlike işaretleri veriyor. Bu ocaklarda işlenen taşlar için tonlarca suyu geleceğimizden çalarak tüketiyoruz. Dahası bitki örtümüzü, içindeki can dostlarımızı, varoluşta ortak “ümmetleri”² ortadan kaldırıyoruz.

Yaşanmış ve yaşanmakta olanlara bakarak ilerlemek istiyorum. Müslüman çoğunluğun yaşadığı Irak, tüm dünyanın gözü önünde hem de canlı yayımla Amerikalı askerlerce işgal edildi. Tüm dünya gibi bizler de elimizde çay bardağıyla olup biteni izledik. Bir farkımız vardı izlerken; olanı biteni çay yudumları eşliğinde lanetliyorduk. Amerikalı askerler Irak'ı işgal etmekle kalmıyorlar, coğrafyada insanlık hafızası için her ne varsa onları da yağmalıyorlar ya da yağmalanmasına göz yumuyorlardı. Irak'ı istila ettiklerinde açık bir şekilde her bir kötü eyleme göz yumdular; Bağdat şehrindeki tarihi mekanların ve müzelerin yağmalanmasına ya dahil oldular ya da kenardan izlediler. Dünya mirası olarak kabul edilebilecek birçok eser ya tahrip edildi ya yok edildi ya da başka ülkelere kaçırıldı.

Uluslararası yayın ve basın kuruluşları bu fiili durumu insanlığın gözüne sokarak aktarıyorlardı. Coğrafyadaki farklı kimlikler de bu yağmalara dahil edildiler. Amerikalıların göz yummasıyla Kerkük şehri, “şehir” hayatı ve insanlığın ortak miras ve hafızasına katkı yapabilecek her ne varsa ya yakıp yıkıldı ya da yağmalandı. Tarih tekerrür değildir, denilse de bu coğrafya bu yargıyı yaşamakta ısrarcı duruyor. Yine aynı coğrafyada yine aynı eylemleri yaşıyoruz. Dinle kurtuluşunu hayat tarzı olarak benimseyenlerin terkedilmiş dünyası, ahlakın ve pişmanlıkların, kısaca hafızasını kaybetmişlerin, hayaletlerin mesken edindiği yurdun tekrarlanarak izlenen görüntüleri hayatımızın temel sorunu olarak kabul edilebilir.

1 Yazının başlığı yeniden düşünülmüştür. Hayaletlerin bir mekânının olabileceğini düşününce Derrida'nın çalışması doğru bir esin kaynağı oldu. Jaques Derrida, Marx'ın Hayaletleri, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Ayrıntı, 2. Baskı, 2007.

2 Bkz., Kur'an: En'am 6: 38.

Suriye’de de durum aynıydı. Amerikalılar değil de fail Suriyelilerdi. Hürriyet gazetesinin 11 Ağustos 2012 tarihli sayısının 26. Sayfasında bir haber dikkat çekiyordu. Gazetenin üst haber başlığı, “Dünya mirası vuruldu” şeklindeydi.³ Haberin ayrıntısı şu şekilde sunuluyordu:

Halep’in stratejik mahallesi Selahaddin’i ele geçiren Esad güçleri Dünya mirası listesindeki tarihi Halep Kalesi’ni bile bombaladı. Kalenin girişi hasar gördü. (...) Kale UNESCO listesinde “olağanüstü evrensel değer” diye nitelendiriliyordu.

Kalenin UNESCO’da nasıl tanımlandığının ve değerlendirildiğinin pek de anlamı yokmuş. Benzer bir durum ülkemiz içinden de dikkat çekecek boyuttaydı. Aynı gazetenin 6. sayfasında, tesadüf diyelim, Melis Alphan “Bizden kaçırdığınız eserleri geri vermeyin!”⁴ başlığıyla bir yazı kaleme almış. Yazının içeriğinden bir iki örnek vermeye çalışacağım.

II. Selim Türbesi’ne ait Çini pano Paris’teki Louvre Müzesi’nde. Diyarbakır müzesinden kaçırılan 13. yüzyıldan kalma Tunç Frenks Danimarka’daki Davids Samling Müzesinde. 15. yüzyıldan kalma Kur’an yaprağı Lizbon Gülbenkyan Müzesi’nde. Adıyaman Samsat’tan kaçırılan Helenistik döneme ait Stel, Londra’daki “*British Museum*’da. New York’taki Metropolitan Müzesi’ndeki Hitit ve erken tunç dönemine ait Anadolu kökenli eserler...

Yazıda daha da enteresan olan başka örnekler de var. Bu örnekler daha da vahim görünüyor. “Ankara’daki Resim ve Heykel Müzesi’nde bulunması gereken İbrahim Çallı’nın 70 yıldır kayıp eseri [6 milyon değer biçilen İnönü tablosu] İstanbul’da bir ilçe parti binasında çıkıyor [CHP Eyüp ilçe başkanının makam odası].”⁵

Basına yansıyan yukarıdaki örneklerle birlikte bu olayın bir açıklaması olmalıdır. Açıklama yazının ana önermesi, “...eserleri geri vermeyin!” talebini de içermelidir. Kime? Bize, yani sahipleri olduklarını söyleyenlere. “Vermeyin!” bir yardım talebini de içermektedir. En azından büyük bir kaygı ifadesi olduğu kesin. Bu eserlerin

3 Erişim: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dunya-mirasi-vuruldu-21203523>

4 Erişim: <https://www.hurriyet.com.tr/bizden-kacirdiginiz-eserleri-geri-vermeyin-21204904>

5 Bugün bu eserin akıbetinin ne olduğunu bilmiyorum.

bize, yani o eserleri koruma görevinin ötesinde onların değerleri üzerine bir bilince sahip olmayanlara verilmemesi çağrısı dikkat çekicidir. İşin doğrusu nereden başlamalı, tam da bilemiyorum. Aktarılan örneklerden kaynaklanan hukuki boyutu bir yana, sosyo-kültürel bir boyutu, felsefi boyutu, bir de insanlığı ilgilendiren insani boyutu olmalıdır. Kanaatimce tüm bunların yanı sıra bu tür olayların en belirgin niteliği mevcut kültürümüzün kendine ait bir “başlangıç” anı ve zamanı var edememiş olmasında aranmalıdır. Nereye ait olduğu tanımını yapamayan bir kültür, sadece kendi hafızasını silmek ile uğraşmaz, insanlığın ortak hafızasını da yok eder.

Halep Kalesi'nin hasar görmesi insanlığın hafızası için önemli görülebilecek noktalardan biridir. Buradan gözümüzü zihnimizin eşliğinde daha da kapsayıcı görüntülere ve buradan çıkabilecek sorulara yöneltmeliyiz. Mekke'deki Ecyad kalesini yıkıp, yerine tam bir “canavar” inşa eden “Suudiler” ile şimdi karşı karşıya geldikleri Suriyelilerin eylemleri arasında nasıl bir ayrım söz konusu edilebilir? Tarihsel yaşanmışlıkla bugün arasında nasıl bir ayrım yapılabilir?

Tarih, onu süreç ve serüven olarak tasavvur edip yaşayanlarla onu spiral bir yapı içinde tekrarlayanların arasındaki yaşam kalitesinin tecrübesinin adıdır. Her bir kültür kendi varoluşsal serüvenine uygun bir aidiyet inşa eder. Kültür bir tür insan inşa etme, varoluşunu yönlendirme yaratımının nesneleşmiş halini verir.

Bu yazının asıl amacı 2010 yılında New York Times'da yayımlanmış olan kısa bir makalenin bu bağlamda değerlendirmesini yukarıdaki olaylarla birlikte anlamaya çalışmaktır. Şayet böyle bir şey mümkünse. Anlamak da kendi içinde ayrı bir kavrayış ve yaşayışı imler. Geleceği olmayan insan toplulukları duygusal tepkiler vermekte maharetli toplumlardır. Geçmiş, onlar için nesnesi rahatsızlık veren bir zihinsel durumu imler. Olmayanın derinliğini çay eşliğinde yaşamak huzur verici bir eylem biçimidir. Çünkü bu tür toplumların bir yere aidiyetini betimleyen bir hafızaları ve o hafızaya ait kurumsal bir bilmişlikleri nedensellik problemleri görülebilir.

Kâbe'nin dünyada bir mekân olarak yaşadığı serüven bir zihinsel pratiği bize göstermektedir.⁶ İslam dininin kalbi olarak bilinen Mekke ve onu bir şehir olarak tarihe ve insanlığa layık kılan Kâbe, geçmişin yok olmayan takibinden kurtulamadığı görülüyor. 18. yüz-

6 Bu konuda ayrıntılı bir okuma için bkz., İbn Haldun, Mukaddime, Çev. Cemal Aydın, İstanbul: Timaş, 2021, s. 519-524.

yılda Türkler tarafından yapılan Ecyad kalesi,⁷ “buldozerlerle yerle bir edildikten sonra yerine alışveriş merkezleri, otel odaları, ibadet yerleri şeklinde imar edilen tuhaf bir binalar zinciri inşa ediyorlar.” Yıkarak inşa etmek bir yöntem ve buna bağlı bir karakter görünümüdür.

“Vehhabiler kutsal şehirlere yönelerek 1806’da Mekke’yi işgal ettiler ve peygamberin ki de dahil olmak üzere bütün büyük Müslüman liderlerinin mezar süslemelerini tahrip ettiler. Bu yıkımın haberi birçok Müslümanı, özellikle ölü kültürünün yerel kültürün önemli bir parçasını oluşturduğunu ve dini düzenin sert muhalefetine rağmen ayakta kalabilmiş olduğu Asya Müslümanlarını derinden yaraladı.”...⁸

Bu iki olay ve orada yaşananlar sonraki tartışmaları, mekana bakış belirleyecektir. 21. yüzyılın başında Ecyad kalesini yıkan zihin olayı ile 19. yüzyılın başında Mekke’yi tahrip eden zihinsel olay aynı hayaletin yaptıkları mıdır? 7. yüzyılda Medine’yi yağmalayıp, yıkıp yıkılmasına yol açan Harre olayı? Bu olayların sonucunun nasıl bir ruh hali yarattığını şu yaşanmış durum açıklayıcı niteliktedir.

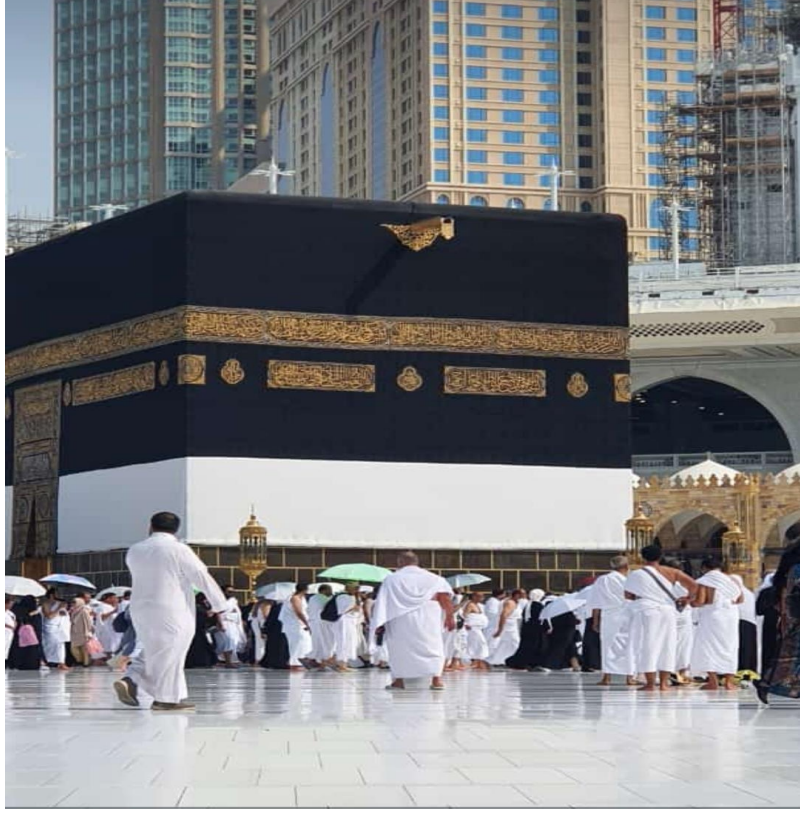
1990’da Medine’de bir orta sınıf vatandaşı tanıdım. Türkiye’nin doğusunda oturuyordu ve bir dükkânı vardı. Cennetu’l-Baki’de, Medine’deki Harem Camii’nin karşısındaki mezarlıkta karşılaşmıştık. Ben burada Şeyh Şamil’in mezarını arıyorum; o ise üçüncü Halife Osman’ın kabrinin yerini bulmaya çalışıyordu. İkimiz de aradığımızı bulamadık, çünkü Vehhabiler tüm mezarları birbirine benzeyen toprak yığınlarına çevirmişlerdi.⁹

7 Bu kale “Ecyad kalesi”dir. 1780’de Türk’ler tarafından inşa edilmiş, adı geçen otel kompleksi için 2022 yılında Suudi yetkililerce yok edilmiştir. Yapılış amacı Kabe’yi bedevi Araplardan korumak içindir. Yeni Şafak gazetesinde (06/01/2002; Güncelleme 17/05/2017) haber şu şekilde vermiştir: “Bugün, yerinde yeller esen tarihi Ecyad Kalesi, 1780 yılında Osmanlılar tarafından Kabe’nin korunması amacıyla yaptırılmış ve 300 yeniçeri görevlendirilmişti. Harem-i Şerif sınırları içinde Osmanlı Devleti’nden kalma tek eser olarak duran tarihi kale, Suudi yönetiminin aldığı kararla yıkıldı. Ecyad Kalesi’nin yerine şimdi, bin 200 kişilik otel yaptırılacağı öğrenildi.

Erişim: <https://www.yenisafak.com/gundem/ecyad-kalesini-yiktilar-2668674>; 13.07.2024

8 Kemal H. Karpat, İslam’ın Siyasallaştırılması: Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: Timaş, 7. Baskı 2019, s. 36.

9 Aynı yer.

Fotoğraf 1, (Dursun Çetin):
Hac zamanı; hakikat ve hayalet (Adlandırma bana aittir)

Bu arayışın akameti tam da hafızayı, hafıza olmaktan çıkarmanın sonucu olarak anlayabiliriz. Hafızayı silme eylemi; mankurtlaştırma. Kâbe bugün nerededir? Kâbe bugün ne haldedir? Fotoğrafa baktığımızda gördüğümüz ve anlamlandırmaya çalıştığımız ilk anlam ne olabilir? Mekânı istila edilmiş bir kutsalın insanlığa yönelik gösterimsel mesajı değişmiştir. The New York Times'dan Nicolai Ouroussoff “*New Look for Mecca: Gargantuan and Gaudy*” isimli kısa makalesi burada anlamaya çalıştığımız şeye rehberlik edecek düzeydedir.

Nicolai'nin giriş paragrafı şu şekildedir:

Bu mimari bir saçmalık. Müslüman dünyasının en kutsal yeri olan Mekke'deki Ulu Cami'nin/Grand Mosque [Mes-cid-i Haram] hemen güneyinde, Londra'nın Big Ben'inin kitsch bir yorumu tamamlanmak üzere. Kraliyet Mekke Saat Kulesi olarak adlandırılan bu kule, dünyanın en yüksek binalarından biri ve devasa bir alışveriş merkezi, 800 odalı

bir otel ve birkaç bin kişilik bir ibadethane barındıran bir kompleks yapının merkezi olacak. Grotesk bir ölçüğe yükseltilmiş, orijinalinin küstah/arsız bir taklidi olan abartılı devasa yapısı, Arapça yazılarla süslenecek ve İslam'ın mimari geçmişine alaycı bir gönderme gibi hissettiren hilal şeklinde bir kuleyle taçlandırılacak. Suudi hükümeti bu yapıya yer açmak için 18. yüzyıldan kalma bir Osmanlı kalesini ve üzerinde bulunduğu tepeyi buldozerlerle yerle bir etti.¹⁰

**Fotoğraf 2 (Thomas W. Lippman "Mecca, Money And Monotheism"):
Hac ve hayaletler (Adlandırma bana aittir)**

Nicolai'nin yazısının çevirisini verip, hiçbir yorum ve değerlendirmede bulunmadan yayımlamak isterdim. Fotoğraf her şeyi açıklıyor. Görmek, asıl olarak anlamaktır. Ama ortada "mimari bir saçmalık" söz konusudur, ancak durum ya da olay sadece bu "saçmalık" üzerinden geçirilebilecek kadar da sıradan değildir. Orada sürekli görünen ama görünmediği iddia edilen devasa bir hayalet musallat olmuş durumdadır. Derrida'dan alıntıyla ifade edelim: "Enter the Ghost, Exist the Ghost, Re-enter the Ghost". "... bu yinelemenin kavramlarında siyasal erk gizlenir".¹¹ Aslında gizli değildir, hep oradadır. Açıkça feryad eder: "I'm thy Father s of Spirit". O zaman neden mimari bir "saçmalık"tan söz edelim? Mimari bir saçmalık, yani mimari olmayan bir yapı için yapılabilecek

10 Nicolai Ouroussoff "New Look for Mecca: Gargantuan and Gaudy", December 29, 2010.

11 Jaques Derrida, Marx'ın Hayaletleri, s. 29-30.

bir tanımlamadır. Saçmalık nerede başlıyor? Konuşan hayalet değil, mimar, yani gayri müslim bir şey. Yapıyı tanımlayan dikkat çeken betimleme ise şu cümlede yer almaktadır: “Orijinalinin küstah/arsız bir taklidi olan abartılı devasa yapısı”, “Arapça harflerle/yazıtlarla” süslemek ve İslam’ın mimari geçmişiyle ilgisizlik ve “hilal” kubbe. Suudi hükümeti bu yapıya yer açmak için 18. yüzyıldan kalma bir Osmanlı kalesini ve üzerinde bulunduğu tepeyi buldozerlerle yıktı.” Yani bu kitsch yapı için hafızayı sildi; hayaletlerin gerçekliği onaylanmış oldu.

Bu *kitsch* yapı iki özellikle İslami olarak öne çıkarılmaktadır. Birincisi bu yapıya eklenecek Arapça yazılar ve devasa kulenin ucuna ilâştirilecek hilal sembolü. Bir yapı üzerine eklenecek Arapça harfler o yapıyı bir inanç bağlantılı yapı haline getirmez. Mimari bir yapı bütünsel bir dünya görüşünün arkasında yer alan bir fikrin ve uygulayımının onayıyla kendini kendi tanımlar. “Sen kimsin” sorusu, aynı zamanda mimari yapının varoluşuyla bağlantılı verilen cevaptır.

Kule, Mekke’nin tam merkezinde tren hatlarından çok sayıda lüks yüksek bina ve otele ve Ulu Cami’nin [Mescid-i Haram] etrafının devasa bir şekilde genişletilmesine kadar pek çok inşaat projesinden sadece biri. Mekke’nin tarihi özü, buradaki pek çok kişinin dehşet verici bulunduğu şekillerde yeniden biçimlendiriliyor ve otoriter Suudi hükümetine yönelik alışılmadık derecede hararetli eleştirilere yol açıyor.

“İnşaat projesi” kapitalist tüketim toplumunun ihtiyaca binaen değil, ayrıcalıklı hedef kitleye yönelik ticari beklentili yapılarını tanımlar. Hac ibadetinin bir yönüyle bu boyutunun olduğu da düşünülürse, Suudiler bu anlamda insanların bilişsel olmayan duygularına görsel bir şölen sergilemeyi amaçlamış olabilirler. Nicolai bu durumu doğrular açıklamalara yer vermektedir.

Suudi mimar Sami Angawi, Mekke’ye hac ziyareti ile ilgili kentsel planlama konularını inceleyen bir araştırma merkezi kurmuş ve bu gelişmeyi en çok eleştirenlerden biridir. Angawi, “Bu, Allah’ın evinin ticarileştirilmesidir” diyor. “Camiye ne kadar yakınsa daireler o kadar pahalı oluyor. En pahalı kulelerde 25 yıllık bir kira sözleşmesi için milyonlar ödeyebilirsiniz” diyor. “Eğer camiye görebiliyorsanız, üç katını ödersiniz.”

Suudiler de bu durumu doğruluyorlar. Onlara göre inşaatların bu derece çokluğu Hac ibadeti için gelenlerin yoğunluğunu karşılamak içindir. Gelenlere yer açmak için bulunan formül ise geçmiş hafızanın ortadan kaldırılmasıdır. Burada hac ibadeti, bu gerekçeye göre bir tür dini turizme dönüştürülmüş gibidir ve öyledir de. Bu, her yıl neredeyse dört milyona ulaşan insan sayısı ve sürekli artan insanlara yer açmak için gerekli bir pratiktir.

Şehir sadece Müslüman kimliğini ibraz edenler için inşa edilmektedir. Yabancı, yani Müslüman olmayan biri bu imkâna sahip değildir. Nicolai böyle bir talepte bulunuyor ve bu talebi reddediliyor. Şehir dini bir sembol olmaktan çok ticari bir tiyatro alanına dönüştürülmektedir. “Müslüman olmayan biri olarak şehri ziyaret etmeme izin verilmedi, ancak konuştuğum ve şehri iyi tanıyan birçok Müslüman-mimarlar, doğal alanları korumakla görevli olanlar ve hatta bazı hükümet yetkilileri dâhil- bu planların arkasındaki gerçek amacın para olduğuna inanıyor”.

Kabe'nin tepesine bindirilmiş bu “dünyanın en değerli gayrimenkulleri” Müslümanlarda herhangi bir zihinsel sorgulamaya ya da bunun neden bu şekilde yapıldığına yönelik herhangi bir tepki ortaya çıkarmıyor. Bu fikir temelli herhangi bir değerlendirmeden yoksunluk Suudileri İslam'ı kendi özel dinleri gibi onaylatmalarına ve bu dini, yani “İslam'ı özellikle katı bir şekilde yorumlamalarına” yol açmış görünüyor. Buna göre de onlar “Muhammed döneminden sonraki tarihin çoğunu ve ürettiği eserleri yozlaşmış olarak görüyor, bu da yüzyıllardır var olan binaların hukuki bir yaptırım olmadan yıkılabileceği” yargısına varılabiliyor.

Bu yapılar zenginlerin din dünyasının eğlenceli bir betimlemesidir. Nicolai'nin ifadesiyle “Bu zihniyet, kutsal şehir Mekke'yi ve hac deneyimini, zenginlerin Mescid-i Haram'ı çevreleyen klimalı yüksek binalara hapsedildiği ve fakirlerin giderek daha fazla şehrin dışına itildiği, oldukça görünür sınıfsal ayrımlara yol açmaktadır.” Halbuki İslam'ın ortadan kaldırmak için geldiği iddiası bu sınıfsal ayrımında yer bulmaktaydı.

Suudi hükümetinin mimari ve şehir planlama çabalarının, özellikle Mekke çevresinde, bu kadar hoyratça ve duyarsız davranmadığı, doğal dokuyu tahrip etmeyen bir projeden bahsediyor Nicolai. Bu projeler, 1970'lerde politik olayların da etkisiyle ortaya çıkan imkânlarla birlikte, Hac ve umre için Mekke'ye gelen misafirlere ikametleri dikkate alınarak yapılması istenen özgür projelerdir. Bu

projelerin bir kısmı Batı'nın modernist mimarine meydan okuyacak tarzda düşünülmüştür. Buna örnek olarak “Alman mimar Frei Otto'nun 1970'lerin sonlarından kalma, göçebe Bedevi kabilelerinin geleneklerinden esinlenen ve eski şehri çevreleyen tepelerin hassas ekolojisine zarar vermeden hacıları ağırlamayı amaçlayan katlanabilir hafif yapılardan oluşan dikkat çekici çadır kentleri” verilmektedir. Bu projelerin inşa edilmiş olmasına karşın zaman için de “Vegas” tarzı bir hava oluşturulmaya hız verilmiş görünmektedir.¹² Bundan sonrasını Nicolai'den okumaya devam etmeliyiz;

Mekke Saat Kulesi, her biri benzer bir Westminster-meets-Wall Street tarzında tasarlanmış ve geleneksel çarşıları çağrıştırmayı amaçlanan bir alışveriş merkezi üzerinde oturan yarım düzine lüks yüksek bina ile çevrelenecek. Mescid-i Haram'ın avlusunun kenarında çeşitli yüksekliklerde inşa edilen ve önlerinde büyük kemerli taç kapılar bulunan bu binalar, gerçek bir şehrin farklılıklarını çağrıştırmayı amaçlayan ancak projenin akıllara durgunluk veren homojenliğini maskeleyen için çok az şey yapacak postmodern bir taklidi [pastiche] oluşturuyor. Çoğu spor stadyumunu çevreleyen lüks localar gibi, apartmanlar da zenginlerin aşağıdaki sıradan kalabalığa karışmak zorunda kalmadan sütlerinin konforundan doğrudan ana etkinliği izlemelerine olanak tanıyacak.

Varoluş kendinde bir varoluşla sınırlandırılmaz, başka bir görüne de kendini açar. Lüks bir yaşam tarzı olarak görülebilir ve bunun da kendinde birçok rasyonel gerekçesi bulunabilir. Ancak din sözü konusu olduğunda, dindar kendi serüvenini mekanla özdeşleştirerek yaşarken madde neyi gösterir? Din tüm dünyasal olanın içinde kalarak tüm varlığı aşan mutlak Varlık'la bir dostluk inşa etme çabasının aracıdır. Buna göre onu maddeye boğarak ya da kendi olmayana benzeterek bir yaşam örneği oluşturmak mümkün görünmemektedir. Bir binayı kutsal kılan binanın mekanla olan ortak idelidir. Ona

---

12 Şehir bir amacı tanımlar ve arkasında bir ideali yansıtır. Şehir bir fikrin, bir dünyada olma bilincinin idealinin yaşayan halidir. O içindeki tüm varolanlarla sürekli bir bağdaşık yaşamı idealleştirmeyi amaç edniri. Bu konuda Şehirlerin oluşum amacı ile ilgili olarak iki farklı okuma önerebilirim. Batı kültüründe şehir için bkz., R. J. Holton, *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*, Çev. Ruşen Keleş, Ankara: İmge, 1999. İslam kültüründe şehir için bkz., Turgut Cansever *İslam'da Şehir ve Mimar*, Timaş, 2016. Bu iki eser dünya içinde varlık olarak hayata ve geleneğe bakımımızı tanımlama ve anlamamızda katkı sağlayabilecek yeterliliktedir.

dışsal süslemeler, tezyinatlar ekleyerek, dahası maskelerle, dahası hayaletlerle kutsallık yüklenemez. Şehir burada değer verdiğimiz her ne varsa bizim karakter oluşumuzun kökenidir. Kutsal değerleriyle varoluşunu binlerce yıla aktarmış bir yapı, salt bir yapı değildir. Vegas seküler bir kutsallık sunabilir, o kadar.

Fotoğraf 2, (NYT): [<https://www.ndtv.com/photos/news/meccas-new-look-evokes-harsh-criticism-8895#photo-111673>].

Arapça Allah yazarak “Big Ben”i müslümanlaştırmak.

Vegas tarzı bir yapılanma, dünya nedir? sorusuna da bir yanıt vermektedir. Müslümanlar bu yanıtın bir anlamda uygulayıcıları olarak dünya içinde kendilerini görünür kılmaya adeta kendilerini adanmış görünmektedirler. Bu görüntüyü hemen her yerde görmek müm-

kündür. Yoksulluğun diz boyu gezdiği Müslüman coğrafyalarda zenginler ve ayrıcalıklı sınıfın kendilerine yer açmak için gerekirse varlığı yok etmekten bile geri durmadıklarına şahitlik ediyoruz, ettiriyoruz. Nicolai'nin durum betimlemesi de buna işaret etmektedir. Orta sınıf, şehrin yoksul kesimleri birden ortadan kalkmış gibi olmuştur. “Nereye gittiklerini bilmiyorum,” diyor Bay Angawi. “Mekke'nin dış mahallelerine ya da Cidde'ye geliyorlar. Mekke Mekkelilerden temizleniyor.” Mekke hafızasını kirleterek yok ediyor, demek daha uygun olabilir miydi? Çünkü Mekke sadece bir şehir değil, tüm orada var olanlarıyla bir dünya tasavvurudur. Bir fikrin dünya içinde yer bulmasının ilk imkanındır.

Değişikliklerin Mekke'nin kentsel dokusu kadar Mescid-i Haram'ın manevi/ruhsal karakteri üzerinde de etkisi olması muhtemeldir.

Mescid'in avlusunda duran biri ruhsal bir deneyim içinde olacak kadar büyük bir yoğunluk içinde olmalıdır ve öyle de tasavvur edilir. Çünkü Mescid konumlandığı yerle ve çevresindekilerle birlikte anlamını bulmaktadır. Bu da orada olanlara “bu yapıların çoğu kendi başlarına kutsal mekânları temsil ediyor ve baş döndürücü varlıkları mekâna güçlü bir mahremiyet duygusu aşıyor.” Bu deneyim yapıların ürkütücü yüksekliğiyle ortadan kalkmaya başlamış görünüyor. Artık betondan örülü bir Hac havuzu içinde kalmaktadır insanlar. Bu kutsal sayılan yurtta “bakacak pek bir şey kalmayacak: birçok yamaç yakında yeni demiryolu hatları, yollar ve tünellerle gölgelenecek, diğerleri ise daha fazla kuleye yer açmak için oyulacak” ve her şey olduğundan başka görünmeye başlayacaktır. Bu durumu doğrulayan birçok insaf sahibi yetkilinin olması da dikkat çekicidir.

Turizm ve Eski Eserler Bakanlığı'nda çalışan şehir planlamacısı Faysal El Mübarek, “İronik olan şu ki, müteahhitler ne kadar çok kule inşa ederseniz o kadar çok manzaraya sahip olacağınızı savunuyor,” diyor. “Ama bu kulelerin içine sadece zengin insanlar giriyor. Manzarayı onlar seyrediyorlar.”

Bu dünyada bu dünyayı yaşayanlar bu dünyanın varlılları olan kişilerdir. Geriye de inananlar için cennet kalmaktadır. Seyredilen, görülen değil, manzara Kâbe ise o da kendi anlamının dışında bir mekâna dönüşmüş olmaktadır. Seyir ya da böyle bir yolculuğu imlemesi gereken şeyleşmekte ve özünü kendi bakışıyla yok etmektedir.

Amaç sınıflar arası uçurum yaratmaktan daha da endişe vericidir. Nitekim Angawi, “New York’u Mekke’ye getirmek istemiyoruz,” diyor. Bu tam da bir zihinsel durumla ilgili soruların merkezi olarak karşımıza çıkabilir. “Haccın her zaman herkesin aynı olduğu bir zaman olması gerekiyordu. Sınıflar yok, milliyetler yok. Orası dengiyi bulduğumuz tek yerdir. Dünyevi şeyleri arkanızda bırakmanız gerekiyor.” Hac ibadetinin kutsallığı bireysel imkanları zorunlu kılmaktadır. Bu imkânı bulamayan kişiye modeller sunulmuştur. Mesela bunlardan biri Hallac’a (ö. 309/922) atfedilir. “Mekke’ye şahsen hac yapamayan bir kimse, oturduğu evin temiz bir kısmını ayırır, onu bütün dünyevi şeylerden arındırır, Mekke’deki hac zamanında orada yapılan bütün vecibeleri burada yapar, sonra otuz öksüz çocuk toplar ve onlar için bu oda da nefis bir sofraya hazırlar; onlara elbiseler giydirip her birisine yedişer dirhem ihsan ederse, bu onun için gerçek bir hac yerine geçer”. Benzer yorumlara Hasan Basri’nin (ö. 110/728) görüşü de eklenirse, sonuçta, fakir insanların hac nedeniyle büyük sıkıntılar yaşamaları uygun görülüyordu.¹³

Fotoğraf 3: NYT’den [<https://www.ndtv.com/photos/news/meccas-new-look-evokes-harsh-criticism-8895#photo-111673>]

Nicolai kendi kişisel tecrübesini kurmuş olduğu ilişkiler bağlamında çözümlenmektedir. “Hükümet bu tür duygulardan etkilenmemiş görünüyor. Turizm ve Eski Eserler Bakanı Prens Sultan ile yaptığım uzun bir görüşmenin sonunda Bay Angawi’nin gözlemlerinden bahsettiğimde kaşlarını çatmakla yetindi. “Ben Mekke’deyken

13 Ignaz Goldzier, İslam Kültür Araştırmaları 2, Çev. M. Said Hatiboğlu, Ankara: Otto, 2. Baskı 2019, s. 421.

ve Kabe'nin etrafında dolaşırken başımı kaldırıp bakmıyorum/o yapıları görmüyorum.” Yani o binalar varsa da ben Kabe ile ilgileniyorum, demek istiyor, ironik bir şekilde. Tüm bu söylenenler üzerine neler eklenebilir? Dinin içsel tevazuyu görünür kılması beklenir. Ancak tam da seküler bir formda, Kabe ve inşaat, yani onun üzerine çöreklenmiş devasa beton yapılar birbirinden ayrı şeyleri temsil etmektedir. Kabe'nin içindeyseniz ona yöneleceksiniz, akabinde diğer hayat tasavvuru devreye girecektir. Oradan çıktığınızda dini söylem kendisini sonlandırmış olacaktır. Harem-i Şerif'e gayri Müslimlerin girmeleri yasaktır. Ancak onların mimarlığı ve mühendisliğiyle Kâbe'den daha ihtişamlı yapılarının fikrîsel ve bilişsel ilkeleriyle orada mukim hale gelebilmeleri serbesttir. Bir anlamda “Kabe vizyonu, yüzyıllar boyunca genelde ruhsal bir deneyim olarak tanımlandığını”¹⁴ söyleyebiliriz. Bu da dünyanın din ve dünya ayrımına müsait bir pratiği geliştirmeye yol açmış olarak görülebilir. Binalardan bakınca İbrahim'i, İsmail'i ve Hacer'i görebilmek nasıl mümkün olmayacaksa, Kabe'de duran birinin kafasını kaldırdığında gördüğü beton yığınlarından hareketle içinde bulunduğu ortamın ruhunu da yaptığı ibadetin kişisel oluşumunu da göremeyecektir.

Batılı materyalist düşünme ve davranma biçimi Müslüman zihinleri de esir almış görünüyor. Hayalet artık görünendir, ikamet etmektedir. Yukarıya bakamaz, çünkü büyü bozulacaktır. Kutsalı gizleyen, açığa çıkmasını bastıran hayalet beton olarak zuhur etmiştir. Bu tam da bir itirafıdır. Neyin itirafı? Öz dünyasının görünürlüğünün itirafı. Kimin? sorusu artık burada geri çekilmelidir. Kim sorusu sorulamaz. Artık her şey ne üzerine, somut olan her ne ise o üzerine yürümektedir, dahası orada durmakta ve kutsalı aşağılamaktadır. Sorun ne mimari saçmalıkta ne de mimari tasavvurdadır. İbrahim'in, Hacer'in olmadığı bir mekân nasıl bir kutsallık var edebilir? Amacı salt dünyaya ait bir temellendirmeye, mimari, mekânın ruhunu bir hesaplaşmaya, insani olmayan bir hesaplaşmaya heba etmiştir. Ecyad'ın koruyucu mimari ruhu, maddeyle yer değiştirerek kimlik-sizleştirilmiştir. Zihin dünya içinde olmanın varoluşunu her yere açarak varolur. Kafa değil, zihin yukarıya yönelendir. Kafa eğilir, bükülür ve tekrar-eğilmeye hazırlıklıdır. Şimdi garantiye almak adına, fotoğrafla kiramen katibin'e dönüştürülür. Burada soru, kimin Kâbe'sini unuttur, unutturur. Hayalet tekrar sahneye çıkar. Fikirleri

14 Hussein Keshani, “Mimari” İslam Dünyası, ed. Andrew Rippin, Çev. Melike Neva Şellaki, İstanbul: Alfa, 2022, s. 590.

boğan hayaletler yer yüzüne yayılmaya davet çıkarır. Fotoğraf makinası Haremi Şerif'e her şeye egemen olarak dahil olur. Gayrı müslim girmez, ancak ürettiği makinası! Kim değişmiştir? 'Ne verelim parası bol, maddeperest abimize?' Hayalet konuşmaya devam eder, onu susturacak olanlar da olaya dahil olurlar. Müslüman zihin hafızası ile ilgili hiçbir nesnel duruma tahammül gösterebilecek güçte görünmüyor. Bu olay bizi kendi içinde bir hesaplaşmaya, daha ihtiyatlı bir ifadeyle geleneksel bir İslam estetik tasavvuru mevcut değil midir? sorusuna yönelmeye götürmelidir.

İslam öncesi Orta Arabistan'da var olan mimari geleneğin etkileyici olduğu pek söylenemez. Bu, özellikle sınırları kabaca belirlenmiş, kötü inşa edilmiş, en basit törenler ve gösteriler için kullanılan kutsal mekanlardan ibaret olan tapınaklar için geçerlidir. En kutsalları olan Kâbe, hiçbir dekorasyonu ya da kapı, pencere gibi mimari öğeleri olmayan bir dikdörtgen prizmadır. Dahası erken İslam ya da İslam öncesi yazınında benim bildiğim kadarıyla Kâbe'ye estetik bir bakış niteliğinde, onun görsel güzelliğiyle kutsallığı arasında bir bağlantı kuran tek bir satır yoktur".¹⁵

Sanatı yasaklayan bir İslam düşüncesinden ve uygulamasından söz etmek pek de kolay değildir. Ama o sanat denilince kaligrafiyi anlamış görünmektedir. "İslam medeniyetinde başlıca sanat kaligrafî (hat sanatı) olmuştur. Ve Müslümanlıkta hat sanatı kutsal sanat alanında, Hıristiyanlıkta resmin tuttuğu yerle mukayese edilebilir merkezi bir yer işgal etmiştir.¹⁶ Doğrudur. Taş'ın kutsallığını modern hayat imgesi haline getiren eyleme biçimi dinsel bir dünya tasavvurunu da alt üst edebilir. Eski Ahid ile başlayan maddeye yönelik baş eğme, yerini ruhsal anlamına terk etmiştir. "Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sulara yaşayan/olanın hiçbir suretini yapmayacaksın. Onlara [Putların önünde MA] eğilmeyeceksin; ve onlara ibadet etmeyeceksin..." Ahlaki ilke ve davranışı olmayanın Tanrı tasavvuru da sorunlu ve tehlikeli olacaktır. Bu nedenle "Allah'ın RABBİN ismini boş yere ağza almayacaksın. Çünkü RAB kendi ismini boş yere ağza al-

15 Oleg Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: YKY, 1998, s. 85

16 Naef Silvia "İslam'da "Tasvir Sorunu" Var Mı?" (Çev. Can Belge), İstanbul: Ayrıntı, 2018, s. 31.

anı suçsuz tutmayacaktır [cezasız bırakmayacaktır].”¹⁷ Eski Ahid’in zamanı için oluşturmaya çalıştığı dünya tasavvuru, tam olarak kavranamamış görünmektedir. Ama açık olan şu yargıya da sorumluluk bilinciyle yaklaşmamız gerekmektedir. “Müslüman kültürünün sanatlara ilişkin belli bir doktrine sahip” olmadığı kabul edilir.¹⁸ Dahası İslam sanatı adını alacak tarzda kendi başına tek merkezli bir tanımlamadan söz edemeyiz. Ayrıca yapılmış olanların “İslam öncesi formların” sürdürülmesi olarak da görmek gerekmektedir.¹⁹ Bunun da arkasında yatan Eski Ahid’in yanlış okunması ve yorumlanması düşüncesi görülebilir. Bu konuda Kur’an merkezli bir açıklama söz konusu değildir. O “yaratıcıların en güzeli” ya da “yaratıcıların en güzeli”²⁰ olarak Tanrı’yı merkeze alırken, diğer yaratıcıların güzelliğini de onaylar. “Sur” kökünden “savvera” gibi etken fiil olan “musavvir” Kur’an’da bir yerde geçer.²¹ Suret veren, yaratan ve esmaul-hüsna’nın 14.südür. Ayrıca “Osmanlı sultanlarının 15. yüzyıldan itibaren önce İtalyan, sonra yerli ressamalara yaptırdıkları portreler hiçbir zaman halka gösterilmemişti”.²² 600 yılında Papa Büyük Gegoire, tasvire tapınmanın yanında ikonoklazmı da şiddetle kınar. O tasvirin ancak üç nedenle kabul edilebileceğini söyler. 1. Okuması olmayanlara Hıristiyanlık tarihini öğretmek için, 2. Bu tarihin hafızalarda kalmasını sağlamaları için ve 3. Tanrı ve Hıristiyan inancı karşısında bir huşu duygusu uyandırıp imanı pekiştirmek için.²³ Açık bir şekilde ifade etmek gerekirse,

Canlı hayatını temsil etmeyen her şey rahatlıkla tasvir edilebilir, hatta o bile tasvir edilebilir, ama hayati işlevleri kısıtlanacak şekilde kimi uzuvlarını kaldırmak kaydıyla. Bu da tasvirleri tahrip eden Müslümanların neden özellikle insan tasvirlerinin kafasını koparmaya özen gösterdiklerini açıklıyor. Kafanın silindiği yahut siyah bir çizgiyle bedenden ayrıldığı birçok elyazması mevcuttur.” Bu, simgesel olarak onlardan hayatı almak anlamına gelir. Kapadok-

17 Çıkış: 20/4-6 ve Tesniye 5: 8-11. Kitabı Mukaddes, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi 2001.

18 Oleg Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, s. 84.

19 Oleg Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, s. 196, 206.

20 Kur’an: Mu’minun 23/14. Ayet tarafımdan çevrilmiştir.

21 Kur’an: Haşr 24.

22 Naef Silvia “İslam’da “Tasvir Sorunu” Var mı?” s. 66.

23 Naef Silvia “İslam’da “Tasvir Sorunu” Var mı?” s. 25-6.

ya'daki kiliselerde yer alan freskler de çarpıcı bir örnekti; kayaya oyulmuş ve süsleme bakımından gayet zengin bu ibadethanelerdeki insan figürlerinin baş kısımları, İslam'ın ruhuna aykırı olduklarını düşünen ateşli müminler tarafından tanınmaz hale getirilmiştir.²⁴

Sanatsal ruhun beslenmesine engel olan kültürün özgün yapısı değil, bireysel uygulamaların din olarak sunulmasıdır. Bu irrasyonel bir okuma biçimini de var etmiştir. Müslim şöyle bir hadis nakleder: “Cibril. Benim gelmemi evinde bulunan köpek men etmiştir. Biz melekler, içinde köpek ve suret bulunan bir eve girmeyiz, dedi.²⁵ Bu konuda başka bir aktarım da şu şekildedir. Ayşe şöyle dedi: “Bizim, kendisinde kuş şekli bulunan bir perdemiz vardı. İçeriye giren kimse onu karşıladı. Bir gün Resulullah bana: “bunu çevir, çünkü her girişimde bunu görüyor ve dünyayı hatırlıyorum” buyurdu.²⁶ Peygamber “kanatlı at” figürü bulunan kapı örtüsünü kaldırttı.²⁷ Peygamber’in eşi Ayşe’nin sahip olduğu bu tür tasvirli ürünler, dokumalar, yastıklar, “Suriye ya da Mısır kökenlidir”. Çünkü “Arabistan’da Arap asıllı zanaatkar yok gibiydi, çoğu Museviydi ve el işçiliği onurlu bir meslek sayılmazdı. 605 yılında Kabe’nin yeniden yapımını yabancı bir marangoz üstlenmişti, چراغی da kopt’u”, diye yazıyor Oleg Grabar.²⁸

Kültürel bir form olarak Arap Prens sarayları şatafatlı ve süslemelidir. Emevîlerin 7. ve 8. yüzyıllarda yapılan, “eklektik, deneysel ve propagandist” bir sanat olarak tanımlanır.²⁹ Nitekim “Emevi sanatının ... gözle görülür öğelerinden hiçbiri İslam-öncesi Arabistan’la ilişkili görünmemektedir.” “Belki de”, diyor Grabar, “mimari debdebe, çağdaş Suudi Arabistan ve Kuveyt de dahil olmak üzere Arap toplumunun hiçbir zaman tipik bir özelliği değildi, olmadı.”³⁰ Bir

24 Naef Silvia “İslam’da “Tasvir Sorunu” Var mı?” s. 20-21.

25 Muslim, Çev. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yay., 37/2104, 6. Cilt, s. 358.

26 Muslim, 37/88, 6. Cilt, s. 363.

27 Muslim, 37/90, 6. Cilt, s. 363.

28 Oleg Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: YKY, 1998, s. 86.

29 Naef Silvia “İslam’da “Tasvir Sorunu” Var mı?” s. 33-34.

30 Oleg Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, s. 85.

anlamda “Arap aklı”³¹ ve uygulaması yaratımsal beceriden ziyade hizmet satın almayı hayat tarzı olarak benimsemiş görünmektedir. Halbuki “tarihsel İslam şehirlerinin silüetine hâkim olan, saray külliyesi ve meskûn mahallerden ziyade toplu ibadet alanlarıdır.”³²

Peygamber’in, suret yapanlar için, “haydi yaptığımız suretlere can veriniz! denilir” diye bir sözü nakledilir.³³ “Kıyamet gününde azabı en şiddetli olan insanlar musavvirlerdir”³⁴ İştirilmiş; “Her müsavvir cehennemdedir. Musavvirin tasvir ettiği her surete kıyamet gününde (Allah) hayat verir de o canlı suret de cehennemde kendini yapan sahibine azap eder.” “Eğer sen sanatına devam etmek mecburiyetinde isen ağaç resmi ve hayat sahibi olmayan vücut kısımlarının resmini yap”.³⁵ Bu İbn Abbas’a ait bir yönlendirmedir.

Buraya kadar aktardıklarımızı İbn Haldun’un sosyolojik değerlendirmesiyle daha da açık hale getirebiliriz. İbn Haldun’a göre, “Araplar, İslam’dan önce hakim oldukları eyaletlere tamamen yabancıydılar” ve bu da yeni olarak adlandırılan ne varsa onları yabancı uluslardan almış olduklarını gösterir. Nitekim lüks ürünler ve bina yapımıyla ilgili ilk örnekleri de Perslerdir.³⁶ Bunun nedeni ise ona göre, “Arapların kırsal umrandan en köklü ve şehir umranından, sanattan ve onunla yakın alakalı her şeyden en uzak olmalarıdır. Bunun aksine, Doğu’nun Arap olmayan halkları ve Akdeniz’in kuzey kıyısındaki Hıristiyan milletler sanatta çok yeteneklidirler, çünkü şehir umranına daha çok bağlı, bedevi hayattan ve kırsal umrandan daha uzak kalmışlardır. ... Gerçekten de hem Arapların orijinal topraklarında hem de İslam’ın gelişinden sonra fethettikleri bölgelerde sanat genellikle az sayıdadır. O yüzden bunları başka ülkelerden ithal etmek gerekir. Buna karşılık Çin, Hindistan gibi yabancı ülkelerde, Türk topraklarında ve Hıristiyan milletler arasında sanatın çok bol olduğu ve diğer milletlerin de onları bu bölgeden ithal ettiği görülür.”³⁷ Devamında ise şu yargıya ulaşır: “Böylelikle

31 Ayrıntı için bkz., Muhammed Abid el-Cabiri, Arap Aklının Oluşumu, Arap Aklının Eleştirisi, Çev. İbrahim Akbabab, Mana Yay., 2022. Muhammed Abid el-Cabiri, Arap-İslâm Aklının Oluşumu, Kitabevi, 2000.

32 Hussein Keshani, “Mimari” s. 590.

33 Muslim, 37/96, 97/2108, 6. Cilt, s. 368.

34 Muslim, 6. Cilt, s. 369.

35 Muslim, 6. Cilt, s. 370.

36 İbn Haldun, Mukaddime, Çev. Cemal Aydın, İstanbul: Timaş, 2021, s. 531.

37 İbn Haldun, Mukaddime s. 593.

şehir umran ve kültürü ile onun parçası olan sanat bütün bu milletler arasında iyice kökleşmiş ve izleri silinmiştir.”³⁸

İslam bir dindir ve dinin manevi içeriği bir dünya tasavvuru içinde, bu içeriğe dayalı yaratıcı eserler sergileme imkânı sunacak güç ve it-kidedir. Ancak Kabe’ye hayalet gibi çöken “kitsch” bir uygulamayı İslam ile özdeşleştirmek mümkün değildir. İnsan, kendi iç imkân-larını keşfetme çabasını geçmiş zaman diliminin tekrarına bırakırsa her yaşanan tecrübe olmaktan çıkıp kadere dönüşür. Vahhabi ge-leneği dünyanın yaldızlı görüntüsünden rahatsızlık duyar. Bundaki temel endişe ise, onu izleyenin o şeyin büyümesine kapılması ve Tan-rı’ya şirk koşmasıdır. Ecyad kalesinin buldozerlerle yok edilmesi bir zihinsel kavrayışın sonucunu temsil etmektedir. Bu zihinsel yapı geç dönemde bir yaşamın sürekliliğini göstermektedir. “Vehhabil-er ilk başta hac kervanlarından haraç almakla yetindiler ve Mekke şerifleriyle Hicaz yönetimi için önemli olan bu ekonomik faaliyeti tamamen sekteye uğrattılar. Yüzyıl dönümünün hemen ardından ise Güney Irak’ın meskûn ve nispeten müreffeh bölgelerine saldırma-ya ve sadece evliya mezarlarını ve anıtlarını değil, bid’at (yenilik) dedikleri ve dinin saflığını bozduğuna inandıkları maddi ilerleme eserlerini de tahrip etmeye başladılar”.³⁹ Bu akıl tasavvurunda hac ibadetinin ticari bir panayır gibi algılanmasına yol açmıştır.

Müslüman kimliği seküler dünya gerçekliğinin aktif katılımcısıdır. Bu kimlik iki yönlü bir yaşam uygulaması sergilemektedir. Kabe’nin tepesine dikilen beton kütle, seküler dünyanın dinin tinsel yaşam önerisinden üstünlüğünü vurgulamaktadır. Kâbe, yani hac ibadetinin yapıldığı mekân bu üstünlüğe gönderme yapan mekân, esas olarak maddi varlığı olanların ibadet yeridir. Hac ibadeti varsıllara özgüdür ve umre adı altında da bu varsıllık yılın her gününe yayılarak ekono-mik süreklilik hareketliliğini korur. Müslüman yoksul kesim ancak bu ihtişamı temsil eden yapıyı izleyerek onurlandırılır. Mekanlar hafızayı sürekli kılar; geçmişini hem tinsel hem de varlıksal olarak sürekli kılar. Kabe’yi esir almış olan şatafatlı ve ruhu olmayan yapılarından baktığımızda İbrahim’i, İsmail’i, Hacer’i görme ve on-lar üzerine düşünme nasıl mümkün olabilir? Kâbe bu haliyle “vah-yin ve meleklerin iniş yeri ve ibadet mekânı”⁴⁰ olarak hatırlanabilir

38 İbn Haldun, Mukaddime, s. 594.

39 Kemal H. Karpat, İslam’ın Siyasallaştırılması: Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması, s. 36.

40 İbn Haldun, Mukaddime, s. 523.

mi? “İslam öncesi çağlardan beri milletler Mekke’ye kutsal bir yer olarak bakıyor ve saygı gösteriyorlardı. Pers kralı gibi bazı krallar oraya para ve hazineler gönderdiler”,⁴¹ diyor İbn Haldun. Bugün kapitalizmin tüketim formlarına dönüştürülmesi ne almama gelmektedir?

Kâbe konuşur. Konuşur hem de sözü aşan boyutuyla, yapar bunu. Kâbe kendisine gözyaşlarıyla dokunan, uzaktan seyredenlerin duygusal feryatlarına nasıl kayıtsız kalabilir? Kalabilir mi? Birileri kendi zihinsel formlarına göre sürekli bir şeyler eklemesine rağmen, binlerce yıldır bu yapı kimlere, hangi doğa olaylarına şahitlik etmişti? Bu yapıya bakanlar, bu yapının tinsel varoluş serüveninden hiç mi bir pay almamışlardır? Bakılan salt bakılan olmanın ötesinde olan bir şey üzerinden söz ediyorsa, bu bakılan şey olmanın yanı sıra kendince bir özne konumunda değil midir? Bir bina salt nesne olarak hangi bakış ile ve hangi iletişim yoluyla dile gelebilir? Gelmeli midir? Dokunulan şey, salt bir kuru yapı değildir. Tekrar edersek, Kabe’yi teslim almış olan şatafatlı ve ruhu olmayan yapılarından baktığımızda İbrahim’i, İsmail’i, Hacer’i görme ve onlar üzerine düşünme imkanının yakalayamayız.

Günümüz Türkiye’sinde sanki ciddi bir bilimsel ve hayati düzeyde varoluşsal bir durummuş gibi, hararetle tartışılan Kur’an ve hadisler sorunu, bir çözümlenme çabası değil, adeta her iki alanı da değersizleştirme mücadelesidir. Vehhabiler, Arapçayı bilen kişiler olarak Kur’an’ı en iyi okuyup anlayan kişilerse, bu durumda literal bir okumaya bağlı olunca, Kur’an bu tip insan figürlerini ortaya çıkarabilmektedir. Kur’an, şayet bu derece tahripkâr bir insan tipi üretebilme imkanına sahipse, onun modern okumaları fazla itibar görmeyecektir. Şayet, aksi durumda, Kur’an, peygamberin sözleriyle açıklanacak ve daha ılımlı bir uygulamaya imkân açacaksa, o zaman Kur’an’ın kendisi hem metinsel hem de hayatın akıp gitmesi karşısında kendine ait bir özsel tavır sergilemeyecektir.

Whitehead’in meşhur ifadesiyle söylersek “pratikte ne bulunursa bulunsun, metafizik tanımlamanın faaliyet alanı içinde olmalıdır. Tanımlama ‘pratik’i dahil etmekte başarısız olursa, metafizik yetersiz kalır ve revizyona ihtiyaç duyar”.⁴² Arap Müslüman dün-

41 İbn Haldun, Mukaddime, s. 524.

42 Alfred North Whitehead, Süreç ve Gerçeklik, Çev. Kevser Çelik, İstanbul: Fol, 2021, s. 54.

ya pratiği her bir şekilde metafiziğe, yani akla dayalı olmayan metafiziğe dahil etmekten uzak kalmamıştır. Ancak bu onun biricik başvuru alanı olduğu için, pratik ile metafizik özdeşleşmiş ve bu da içinde varoluş sergilediği geleneği aşamamıştır. Emevi iktidarının kadercilik tartışmaları büyük günah yargıları ve Abbasilerin mihne olayları bunun açık örnekleridir. Arap düşüncesi kavramları çok sık kullanarak ve onlara yükledikleri anlamların mutlaklığından hareketle olay ve olguları tanımladıklarını düşünüyorlardı, daha doğrusu inanıyorlardı. Mihne döneminde tartışılan konu hiçbir şekilde olay ve olgularla bağlantılı değildir.⁴³ Nesnesine rağmen, bir kavram üzerinden yürütülen “yaratılma” ve “yaratılmama” üzerinden yürütülen boş bir tartışma olmuştur. Bu tür bir kozmoloji, doğal olarak dış dünyayı tamamen değersizleştirecek, ancak insan zihninin tahyil gücüyle donatılarak kutsanacaktır. Sorun pratiğin ilke olarak alınmasıdır. “Biz atalarımızdan böyle gördük” ve “böyle işittik”.⁴⁴ Terk edilmesi gerçek bir yığın sorgulanmamış düşünce ya da kendi adına metafizik söylem, şimdi de dahil, her bir dönemin değişmez kutsalı olmuştur. Yeni şeyler söyleyebilmek için yeni olanın içsel enerjisinin deneyimine sahip olmak gerekmektedir. Arzunun devinimi olarak merak sürekli canlı bir ışık gibiydi, ancak o hiçbir şekilde Müslüman düşünürünün ne önünü ne de içini aydınlatacak bir anlamda onay bulamıyordu. Bizlerin 7-9. yüzyıllardan beklentimiz nedir? Bizim yolumuzu şavkıtacak olan ne vardır orada? Bir arkeolog titizliği, sadece olmuş olanı gün yüzüne çıkarır, yoksa onu hiçbir şekilde değişmeden yeninin ilk ilkesi yapamaz. Nehrin suyu kurumuş ve sadece yolu kalmıştır.

Dini düşüncenin zengin ve baskın bu durumundan, aynı düzeyde kabul edilebilecek bir kozmoloji ya da bilimsel bir sistem bekleme yanılığını yaşamakta ısrar ediyoruz. Dini düşüncüyü var eden, o dönemin dünya tasavvurundan daha fazlası değildir. Dini düşünce ve eylem, o dünya tasavvurunu da kutsalın alanına dahil etmiştir. Dini salt sözel bir vaaz konusu haline getiren zihin, dinin dünya için ve dünya içinde olduğunu ritüellerle sınırlandırarak sürdürmeyi amaçlamaktadır. Müslümanların çoğunlukta olduğu coğrafyalarda insan kavrayışı kalabalığın içinden kendini dışarıda bir konuma yerleştirmek şeklinde temsil edilmektedir. İnsan bu temsili din-politika özdeşliğinde gerçekliğini konumlandırabilir. Bu coğrafya-

43 Burada geçen kavramlar için TDVİA'ne bakılabilir.

44 Kur'an: Bakara 2/170.

da iyi okullarda okumak, bireysel yeteneklerini görünür kılmak, başlangıçta bir olgusal kabul olsa da, sonraki aşamada gücün şemsiyesi altında bir yer bulmayı zorunlu kılmaktadır. Münafıklık bu coğrafyanın inanç betimlemesi olmuş gibidir, çünkü politik güç ancak bu tiplerin varlığıyla hem kendi çarpık varlığını sürdürebilmekte hem de karşısındakinin varoluşunu bu ilkeye göre tesis ederek daha fazla çoğalabilmektedir. Doğal olarak belli bir kesim, salt politik birlikteliği nedeniyle dünyasal olanı sonsuzca yaşarken, yine politik birlikteliği dışarıdan destekleyen yoksul kesim için dünya ve hayatla bağın kesilmesini gerektiren bir yaşamı öngörmektedir. Bu da böyle bir zihniyette ahlakın insan için olmadığına göstergesi olarak anlaşılmalıdır.

Müslüman dünya büyük ölçüde “pratiğin konusu olan yorumlara” bağlanarak düşünce çabası içinde olagelmıştır. Yorumlar, yol açar ancak hiçbir felsefe “yorumları başlatmaz”.⁴⁵ Yorumlar hayaletlerdir. Sürekli gelir ve tekrarlanırlar. Yorumlar süreklilik gösterebilir, ancak her bir yorum bir sonrakiyle asli çıkış noktasından uzaklaşmış, hatta sahipsiz bir konumda bağlantısız bir şekilde yer-siz-leş-miştir. Yorumlar, aradığımız şeyin ne olduğu, sorusundan bizleri uzaklaştırır ve yorumlayanın sorgulanamaz otoritesine bağlanmaya götürür. Otoritenin bakış açısı, ahlaki genelliğe hasredilmiştir. Bu sadece dini düşüncede değil, tüm insan edimlerinde bu şekilde oluşturulmuştur.

Ortaya çıkan tüm bu olgu ve olaylar, nasıl oluyor da tüm zamanlarda, kendisinden çıktığı şeyden tamamen farklı bir dünya tasavvuru sergileyebiliyor? Özel alışkanlıkların karaktere dönüştürülmesi, metin ya da olayı da bakanın karakteriyle özdeşleştirebilir. Tanrı kutsaldır ve onun yarattığı her şey bu kutsal çağrıştırır. Söz merkezli lütuf tanrısal olanı açığa çıkarmaz. Böyle bir şey lütfü öznelştirir. Lütfü dayalı yaşamsal bir onay her yerde doğayı, yani *Sünnetullah*'ın imkanlarını tahrip üzerine varoluş bulur.

Müslüman adlandırması, o sadece bir adlandırma mıdır? Gerçekliği nedir? gerçeklik yaşanmış olanın yaşanmışlığı mıdır? Coğrafya salt bir mekân adı mıdır? Mekân neden kötü olsun? Bir yeri kötü yapan, yaşam için uygun olmaması değil midir? Buna göre mekân yaşama uygun değildir. Orada hala yaşayanlar varsa, hala yöneticilerin iddialarına göre bir ideal söylemi varsa, o yer, yaşanılan yer

45 Alfred North Whitehead, Süreç ve Gerçeklik, s. 56.

nasıl kötü olabilir? İslam coğrafyası Dünya’da değil midir? Dünya’da bir yer? Dünya içinde bir yer. Kötü zamanda olduğumuz bir söylenti değil, gerçekse bu geçmiş ile geleceğin arasına sıkışmış olanların kötü zamanı mıdır? Tüm bu sıkılmışlığa rağmen, birileri, aynı yerde olanlardan birileri sürekli hayaletlerini bir gölge gibi yanlarında taşıyarak hakikate giydirdikleri bembeyaz çarşaflarıyla hiç de kötülükle özdeşleştirmiyorlar kendilerini. Dünyayı kurtaracaklarını söylüyorlar. Dünyanın kurtarılmasına hem de her şeyin kötü gittiği bir yerden başlamak makul görülebilir. Kabe’nin tepesindeki hayalet için “Bina dünyanın en yüksek binaları arasında yerini alması bekleniyor”, diyorlar. Kabe’nin tam tepesinde yer alan bu taş, Kabe’nin *mezar taşı* niyetiyle inşa edilmiş olabilir mi?

Fotoğraf 4, MA: Peygamber’in fethini müjdelediği şehirden bir görüntü.

KAYNAKÇA

Alfred North Whitehead, Süreç ve Gerçeklik, Çev. Kevser Çelik, İstanbul: Fol, 2021.

Hussein Keshani, “Mimari” İslam Dünyası, ed. Andrew Rippin, Çev. Melike Neva Şellaki, İstanbul: Alfa, 2022.

İbn Haldun, Mukaddime, Çev. Cemal Aydın, İstanbul: Timaş, 2021.

Ignaz Goldzier İslam Kültür Araştırmaları 2, Çev. M. Said Hatiboğlu, Ankara: Otto, 2. Baskı 2019.

Jaques Derrida, Marx'ın Hayaletleri, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Ayrıntı, 2. Baskı 2007.

Kemal H. Karpat, İslam'ın Siyasallaştırılması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: Timaş, 7. Baskı 2019.

Muhammed Abid el-Cabiri, Arap Aklının Oluşumu, Arap Aklın Eleştirisi, Çev. İbrahim Akbaba, Mana Yay., 2022.

Muhammed Abid el-Cabiri, Arap-İslâm Aklının Oluşumu, Kitabevi, 2000.

Naef Silvia “İslam'da “Tasvir Sorunu” Var Mı?” (Çev. Can Belge), İstanbul: Ayrıntı, 2018.

Nicolai Ouroussoff “New Look for Mecca: Gargantuan and Gaudy”, December 29, 2010.

Muslim, Çev. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yay., 6. Cilt.

Oleg Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: YKY, 1998.

R. J. Holton, Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık, Çev. Ruşen Keleş, Ankara: İmge, 1999.

Turgut Cansever, İslam'da Şehir ve Mimar, Timaş, 2016.